

Hrvatska revija 4, 2019

Naslovnica , Tema broja

Tema broja: 350 godina Sveučilišta u Zagrebu

Kr. sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu (1874–1918)

Tihana Luetić

Formalno otvorenje Kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu ostvarilo se u jesen 1874. godine, pošto su politički preduvjeti u zemlji bili zadovoljeni. Unatoč tomu što je zakonski članak o osnutku sveučilišta kralj potvrdio u travnju 1869., samo otvorenje Sveučilišta u Zagrebu otegnulo se isključivo zbog nepovoljnih političkih prilika koje su se odražavale u žestokim sukobima Narodne i Unionističke stranke. Tek nakon revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe i dolaska novog bana Ivana Mažuranića na vlast 1873., s nekim manjim izmjenama Sabor je prihvatio *Zakonski članak ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*. Taj je članak zakonsku snagu dobio kraljevom potvrdom od 5. siječnja 1874. Na taj je način sadržaj Leopoldova privilegija iz 1669. konačno u potpunosti bio ostvaren, a hrvatski zahtjev za vlastitim sveučilištem sada je dobio svoju sankciju. Pred samo otvorenje vladar je imenovao prve profesore za Bogoslovni, Pravo- i državoslovni i Mudroslovni fakultet, te su se formirale i akademske vlasti za akademsku godinu 1874/1875. Potom su profesorski zborovi svih triju fakulteta izabrali na svojoj sjednici 4. listopada 1874. za rektora novog sveučilišta dr. Matiju Mesića, dotadašnjeg profesora kanonskog prava i austrijske povijesti na Pravoslavnoj akademiji.

Svečano otvorenje Sveučilišta, na kojem su bila prisutna izaslanstva brojnih stranih sveučilišta i učenih društava iz cijele Monarhije i ostalih europskih zemalja, uslijedilo je 19. listopada 1874. godine. Nedugo nakon svečanog otvorenja u listopadu 1874. jedan od mecena novoosnovanog sveučilišta biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je ranijim darovima osnovao fond za osnutak budućega modernog sveučilišta, udario je temelj stipendijalnoj zakladi, pod nazivom *Zaklada za uboge slušače na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu*, te je na taj način želio stvoriti financijsku bazu iz koje bi se potpomagali siromašni i uzorni studenti novog sveučilišta.

Zgrada stare Nacionalne i sveučilišne knjižnice, južna strana

Ustroj Kr. sveučilišta Franje Josipa I. temeljio se na austrijskom modelu sveučilišta, koje je u svojoj osnovi imalo njemački model, baziran na načelu Wilhelma von Humboldta o jedinstvu podučavanja i istraživanja. Prema njemu, sveučilište je shvaćeno kao centar u kojem će biti objedinjena visokoškolska nastava i znanstvena istraživanja, sa sveučilišnim profesorima koji su istovremeno predavači i znanstvenici. S druge strane, austrijski model sveučilišta počivao je na jakoj kontroli države, pa je sveučilišna autonomija bila ograničena. Nastavnici su imali status državnih činovnika, a njihov izbor i financiranje bili su pod snažnim utjecajem države, za razliku od osnovnoga njemačkog modela u kojem je autonomija bila puno šira.

Prema članku 1. *Zakona ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu* Sveučilište je trebalo imati četiri fakulteta: »bogoslovni, pravo- i državoslovni, liečnički i mudroslovni«. Nadalje, sveučilište je shvaćeno kao skup fakulteta, na čelu kojega je trebao stajati Akademski senat i rektor. U trenutku utemeljenja Sveučilišta Bogoslovni i Pravni fakultet već su bili formirani. Bogoslovni fakultet razvio se iz Nadbiskupskog liceja u Zagrebu. Taj licej, u trajanju od četiri godine, bio je ustrojen slično kao i drugi bogoslovni fakulteti u Monarhiji, pa je stoga 1874. godine bez zapreka mogao prerasti u Bogoslovni fakultet. Ista je situacija bila i s Pravnim fakultetom: Kr. pravoslavna akademija koja je djelovala u Zagrebu svojim je ustrojem, duljinom trajanja od četiri godine te ispitnim sustavom odgovarala pravnim fakultetima u Monarhiji, pa je stoga i Pravni fakultet već od početka bio potpuno ustrojen. Međutim, na Mudroslovnom fakultetu, koji se po ustrojnom zakonu trebao sastojati od dvaju odjela, »filozofsko-historičkoga« i »matematičko-prirodoslovnoga«, trebalo je utemeljiti nove katedre različitih društveno-humanističkih i prirodoslovno-matematičkih znanosti, koje do tada nisu postojale ni na jednom višem zavodu, a iz kojih će se poslije razviti samostalni fakulteti. Postojao je

tek filozofski tečaj pri prije ukinutoj Kraljevskoj akademiji znanosti, koji je priključen zagrebačkoj gimnaziji, koja je time postala osmogodišnja viša gimnazija. Prve akademske godine nakon osnutka sveučilišta na Mudroslovnom fakultetu otvoren je odsjek »filozofsko-historički«, dok je »matematičko-prirodoslovni« počeo

djelovati u idućim akademskim godinama. Na Mudroslovnom fakultetu osnovala su se još tri studija koja su poslije odvojena kao samostalni fakulteti. Radilo se o Farmaceutskom tečaju osnovanom 1882. u trajanju od dvije godine, Kr. šumarskoj akademiji osnovanoj 1898., u trajanju od tri, odnosno četiri godine, a koja je nastala odvajanjem studija iz Kr. gospodarskog i šumarskog učilišta u Križevcima, te je bila »prislonjena« na Mudroslovni fakultet, i Geodetskom tečaju osnovanom 1908., također u trajanju od dvije godine. Četvrti fakultet Sveučilišta u Zagrebu predviđen prema ustrojnom zakonu, »liečnički« (medicinski), nije se, međutim, otvorio sve do akademske godine 1917/1918., iako je prema sveučilišnom zakonu iz 1874. i za njega bio predviđen nastavni plan. Kr. sveučilište Franje Josipa I. bilo je zamišljeno kao potpuno sveučilište, kao i druga reformirana sveučilišta u Monarhiji od pedesetih godina 19. st., sa četiri fakulteta: pravnim, filozofskim, teološkim i medicinskim. Međutim, njegovo otvorenje odgođeno je sve do pred kraj Prvoga svjetskog rata, kada se, zbog kroničnog nedostatka liječnika i produženja rata, pokazala objektivna potreba osnivanja toga visokog učilišta.

Na temelju dvaju sveučilišnih zakona, prvog iz 1874. i novog iz 1894., na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. nastavno osoblje činili su redoviti i izvanredni profesori, privatni docenti, honorirani docenti, suplenti i učitelji »u užem smislu«, tj. učitelji vještina i lektori. Profesori su birani natječajem, s time da se katedra iznimno mogla popuniti bez natječaja i to na poziv, ako je bila riječ o nekom istaknutom znanstveniku. Sam izbor redovitih i izvanrednih profesora prema zakonu iz 1874. obavljao se tako da je Proforski zbor fakulteta predlagao banu profesore za pojedine ispražnjene katedre preko Akademskog senata, a konačno imenovanje dolazilo je od vladara. Međutim, prema novom zakonu iz 1894., donesenom za vlade bana Khuena

Héderváryja, Zemaljska vlada mogla je bez prijedloga Profesorskog zbora predložiti svoje kandidate. Međutim, samo je nekoliko profesora i to na Mudroslovnom fakultetu bilo postavljeno protiv volje Profesorskog zbora, a ispražnjena mjesta na katedrama ipak su se najvećim dijelom popunjavala natječajem. Broj profesora Sveučilišta u Zagrebu povećavao se od njih 25 akademske godine 1874/1875. do 108 akademske godine 1914/1915. Tijekom Prvoga svjetskog rata broj nastavnika privremeno se, zbog mobilizacije, smanjio na 84, a najviše je otpalo mlađih predavača, uglavnom docenata, dok je broj redovitih profesora ostao uglavnom isti tijekom cjelokupnog razdoblja trajanja Prvoga svjetskog rata. U svezi s akademskom slobodom, a vezano uz nastavno osoblje, u tom su razdoblju politički razlozi u nekoliko slučajeva doveli do suspenzije, prisilnog umirovljenja ili otpuštanja sveučilišnih profesora, iako je prema slovu zakona bila zajamčena »potpuna sloboda«. Prvi poznati slučaj političkog suspendiranja profesora dogodio se za vrijeme režima bana Khuena 1884. godine, kada je Vlada suspendirala rektora i profesora Pravnog fakulteta Blaža Lorkovića.

U svezi s nastavnim programima, osnovna tendencija na svim europskim visokoškolskim ustanovama toga vremena bila je znatnije okretanje tehničkom nastavnom planu, u odnosu na dotadašnji klasični curriculum, baziran na nastavi iz humanističkih predmeta. Stari fakulteti modernizirani su novim smjerovima i institucijama, u smislu istraživačkih zavoda, koje su se poglavito odnosile na tehničke i primijenjene znanosti. Ipak, transformacija klasičnoga nastavnog plana tekla je polagano: unatoč svakodnevnom zahtjevima za uvođenjem modernih znanstvenih disciplina na fakultete, i dalje je vladalo duboko ukorijenjeno mišljenje kako se društvena elita mora obrazovati na klasičnim disciplinama, osobito na srednjoeuropskim sveučilištima. Sveučilišta na području Monarhije također nisu ostala imuna na promjene, posebno za vrijeme snažnoga gospodarskog rasta na prijelazu stoljeća, kada su duboke socioekonomske promjene potaknule nove težnje u visokoškolskom obrazovanju. U svezi s izborom studija, zanimljivo je da je i u Monarhiji upravo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće počeo veći interes studenata za tehničke struke, istovremeno kada počinje i značajnija specijalizacija pojedinih znanosti i struka koje su se na njima podučavale. Ipak, karakteristično za sveučilišne centre u Srednjoj Europi na prijelazu stoljeća jest još uvijek slabiji interes za tehničke visoke škole nego za tradicionalne fakultete (pravni, filozofski, teološki). Promjene koje su se događale na sveučilištima Srednje Europe najuočljivije su bile na filozofskim fakultetima jer upravo je tu dolazilo do uvođenja novih znanstvenih disciplina te specijalizacije onih koje su se već predavale. Filozofski fakulteti do kraja 19. stoljeća obuhvaćali su gotovo sve društveno-humanističke i prirodoslovno-matematičke znanosti pa se tako znatno povećala mogućnost izbora zanimanja za buduće studente. Upravo takve transformacije dogodile su se i na Sveučilištu u Zagrebu, na kojem su se u tom razdoblju formirali zametci budućih tehničkih fakulteta i to ponajprije na prirodoslovno-matematičkom odjelu Mudroslovnog fakulteta te na tečajevima koji su se ustrojili unutar tog fakulteta. Visoka tehnička škola bit će osnovana tek 1919. godine, a Tehnički fakultet 1926. godine. Ipak, unatoč novinama na Mudroslovnom fakultetu najveći broj studenata studirao je pravne znanosti, a tek potom su po broju slijedili studenti Mudroslovnog fakulteta. Takva struktura Kr. sveučilišta Franje Josipa I. i njegov nastavni program reflektiraju sliku sredine u kojoj se tek formiralo moderno građansko društvo i u kojoj je ekonomski rast tekao sporo, u okvirima uvjeta zadanih uskom autonomijom nagodbenog režima, koja se ponajviše reflektirala na gospodarsko-financijsku ograničenost.

Ulaz u Botanički vrt, koji pripada Biološkom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Završetak studija na onodobnim fakultetima Sveučilišta u Zagrebu nije bio unificiran, pa su se tako studenti prava, filozofije i teologije razlikovali u svojim ispitnim obvezama i završnim ispitima. Studenti Pravnog fakulteta morali su polagati državne i/ili stroge ispite (*rigoroze*), s time da je ispitna forma bila prenesena iz austrijskog sustava, a dijelom naslijeđena od Pravoslavne akademije. Ako su nakon studija planirali zaposlenje u upravnoj službi, do kraja studija studenti prava su u razdoblju do 1894. trebali položiti tri državna ispita, a od 1894. četiri takva ispita, stručnoga karaktera. Studenti kojima je cilj studija bio rad u odvjetništvu morali su polagati tri stroga ispita (*rigoroza*) kojima se postizao doktorat prava. Studenti Mudroslovnog fakulteta, nakon absolutorija, koji su kao cilj imali profesorsko zvanje, to su ostvarivali također polaganjem državnog ispita pred ispitnim povjerenstvom imenovanim od Vlade i dobivanjem svjedodžbe o učiteljskoj sposobnosti. Radilo se tu, prije svega, o profesorima na gimnazijama i realkama. Drugi način završetka studija bili su prije spomenuti strogi ispiti (*rigorozi*). Studenti Bogoslovnog fakulteta polagali su godišnje i semestralne ispite pred dekanom i predmetnim nastavnikom. Za postizanje doktorata teologije nakon absolutorija bilo je potrebno položiti četiri *rigoroza*. Prvi doktori Sveučilišta u Zagrebu promovirani su 1877. i to na Pravnom i Bogoslovnom

fakultetu. Bili su to Robert pl. Vernić-Turnasi i Franjo Slama na Pravnom te Aleksandar Schmidt na Bogoslovnom fakultetu. Prvi doktor promoviran na Mudroslovnom fakultetu bio je Gjuro Arnold, koji je doktorirao iz filozofije kao glavne i povijesti kao sporedne struke 1880. godine. Od 1874. do 1918. na Sveučilištu u Zagrebu doktorat je steklo 1265 kandidata, od toga 1120 pravnika, 116 završenih studenata

Mudroslovnog fakulteta i 29 bogoslova.

Što se studentskih brojčanih okvira tiče, ukupan broj studenata na Sveučilištu povećan je od 290 studenata, koliko ih je bilo upisano u prvom semestru akademske godine 1874/1875., do maksimuma od 1464 studenta, koliko ih je upisano 1907/1908. Međutim, već u ljetnom semestru te akademske godine broj studenata smanjen je na samo 136 upisanih, što je ujedno i minimum upisanih u cjelokupnom razdoblju do početka rata, a razlog tomu bio je veliki studentski štrajk koji je buknuo zbog suspendiranja profesora Đure Šurmina i Gavre Manojlovića. Kad su se studenti i vratili na Sveučilište, u zimskom semestru 1908/1909., mnogo je studenata ostalo na stranim sveučilištima, najviše u Pragu, Beču ili Grazu. Usporedimo li Sveučilište u Zagrebu s ostalim sveučilištima u Monarhiji prema podacima za akademsku godinu 1909., od 11 sveučilišta u Monarhiji zagrebačko se nalazilo tek na devetom mjestu. Brojčano manja od njega bila su samo sveučilišta u Innsbrucku i Černovicama. Najveće tadašnje sveučilište u Monarhiji, ono u Budimpešti, brojilo je 6551 studenta, a drugo po veličini, ono u Beču, 6205 studenata. Spominjući inozemne sveučilišne centre, valja spomenuti kako su u promatranom razdoblju fluktuacija i migracije studenata sa Sveučilišta u Zagrebu bili uobičajena pojava te su u procesima dugog trajanja imale iznimno značenje, ne samo za pojedince koji su studirali po inozemnim sveučilišnim centrima nego i za razvoj građanskog društva u matičnoj zemlji u najširem smislu.

Govoreći o studentima, kao jedan od bitnih pokazatelja modernizacijskih procesa koji su se u tom razdoblju odvijali u hrvatskom društvu, a koji je izravno vezan uz sveučilište, jest upis prvih studentica na Mudroslovni

fakultet Kr. sveučilišta Franje Josipa I. Prve djevojke upisale su se kao izvanredne studentice na Mudroslovni fakultet već akademske godine 1895/1896. godine, ali tek je 1901. »previšnjim rješenjem« ženama dopušten upis na redovan studij na tom fakultetu. Temeljem tog rješenja Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu 9. rujna 1901. izdala je naredbu kojom su određeni uvjeti pod kojima se djevojke mogu upisati na izvanredni i redovni studij na Mudroslovni fakultet (na ostale fakultete Sveučilišta u Zagrebu prve studentice primljene su tek nakon Prvoga svjetskog rata). Prve studentice koje su upisale redovni studij akademske godine 1901/1902. bile su: Milica pl. Bogdanović, studentica povijesti i geografije, te Milka Maravić i Vjera Tkalčić, studentice prirodoslovlja. Milica pl. Bogdanovićeva bila je i prva djevojka koja je završila studij na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. položivši prvo državni ispit za profesore srednjih škola, a potom je i doktorirala, položivši *rigoroz* 1906. godine. Valja napomenuti kako je taj oblik modernizacije tekao gotovo istodobno kao i u ostatku Monarhije i nekim drugim dijelovima Europe.